

ФУНКЦІЇ ТА ПЕРЕКЛАД ТЕРМІНІВ У ФАХОВИХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано проблеми перекладу термінів у фахових текстах. Описано особливості лексики фахового тексту, подається її класифікація. Виділено закономірності побудови фахових текстів, проаналізовано та класифіковано фахові мови. Наведено основні рекомендації щодо термінологічних аспектів перекладу.

Об'єктом дослідження фахових мов (інакше "спеціальні мови", "технолекти") є особливості мови певної галузі науки. При цьому фахова мова до певної міри протиставляється загальнонавчальній мові, хоча словниковий запас першої бере початок саме з другої. Але якраз проблеми, пов'язані зі специфічною лексикою фахових мов, породили необхідність виділення окремої науки – термінознавства. У той час, як наука про фахові мови має на меті дослідження власне мови певної сфери науки й техніки, предметом дослідження термінознавства є не мова як така, а саме термін як єдність поняття і назви. Таким чином, термінознавство включає і понятійну сферу певної фахової галузі.

На перших порах дослідження фахових мов стосувалося виключно професійної лексики. Лише недавно воно виокремилася у власну гілку лінгвістики, хоча залишається дуже тісно пов'язаним із термінознавством. Фаховою мовою можна називати "сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері" [1: 53]. До цієї дефініції варто додати ще й той факт, що функціонування цієї мови забезпечується винятково чітко встановленою термінологією.

Фахові мови зрідка термінуються в німецькій мові як "Arbeitssprache", "Berufssprache", "Gruppensprache", "Handwerkersprache", "Sekundärsprache", "Sondärsprache", "Standessprache", "Fachsprache". Особливість фахових мов полягає в наявності спеціального, орієнтованого на потреби певного фаху набору лексичних одиниць, які мають усе ж плавні та гнучкі зв'язки зі загальнонавчальною лексикою, яка теж присутня у фаховій мові. З іншого боку, остання відрізняється специфічною частиною вживання певних граматичних, синтаксичних, стилістичних засобів.

Всю лексику фахового тексту можна поділити на 4 види:

- 1) терміни певної галузі, які мають власну дефініцію;
- 2) міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці (в т.ч. терміни суміжних наук) – наприклад, поширені терміни філософії, політології, математики, філології та под.;
- 3) напівтерміни або професіоналізми, до яких можна віднести й номенклатури, щоправда професіоналізми, як правило, можуть тлумачитися, на противагу номенклатурним одиницям (пор. професіоналізм "Beißzange" та "Opel-Vectra");
- 4) професійні жаргонізми, які не претендують на точність та однозначність, мають великий рівень образності та емотивно забарвлене значення (наприклад, "Нехе" – "підйомник матеріалів на будові", "Schießbude" – "ударний інструмент джазової капели").

Динаміка фахових мов часто віддаляє їх від вихідної бази загальнолітературної мови та може призвести до виникнення непорозумін між фахівцем та нефахівцем, творить штучну атмосферу елітарності.

Фахові тексти мають свою специфіку побудови. Її формують, наприклад, такі ознаки:

- 1) дієслово втрачає своє часове співвідношення і вживається здебільшого в теперішньому часі;
- 2) дієслово вживається часто в пасивній формі;
- 3) дієслово як вид слова відіграє відносно меншу роль;
- 4) іменник відіграє важливу роль;
- 5) однина вживається частіше, ніж множина;
- 6) прикметник вживається відносно часто.

Окремі фахові мови користуються специфічними мовними засобами, які, у свою чергу, можуть мати місце і в інших фахових мовах. Кілька субмов можуть формувати більші класи з їх спільними ознаками. Так, серед фахових мов можна розрізнити мови соціальних наук і мови технічних галузей, які мають не лише специфічні терміносистеми, але й різну організацію тексту, мовну структуру. У цьому зв'язку можна запропонувати ієрархічну систему фахових мов та їхніх класів у межах загальнонаціональної мови. Зрозуміло, не лише субмова права, але й інші субмови поділяються так само на підвиди (фахові мови).

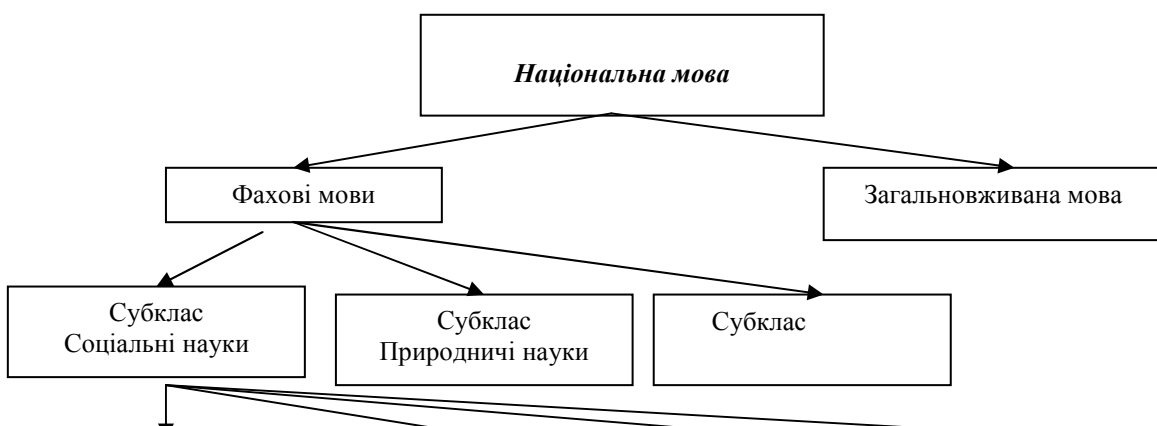


Схема 1. Схематична структура фахових мов

За рівнем абстрактності фахові мови можна умовно поділити на кілька видів:

- 1) найвищий ступінь абстрактності (базові теоретичні науки, які використовують штучні символи, формули);
- 2) дуже високий ступінь абстрактності (експериментальні науки – комунікація між науковцями, технарями);
- 3) високий ступінь абстрактності (мови з дуже великою долею фахової термінології й чітко обумовленим синтаксисом – прикладні науки);
- 4) низький ступінь абстрактності (мови з досить значною часткою фахової термінології та відносно незв'язаним синтаксисом – сфера матеріального виробництва);
- 5) дуже низький рівень абстрактності (мови з незначною кількістю фахових термінів та незв'язаним синтаксисом (сфера споживання, торгівля)).

До точних наук із високим ступенем абстрактності слід віднести природничі й технічні науки, оскільки вони зосереджені на універсальних законах, на емпірично доведених засадах, соціальні ж науки, навпаки, мають герменевтичне спрямування, оскільки їх метою є інтерпретація людського буття. У технічних дисциплінах особливості та ознаки відповідного предмета мають бути описані бездоганно, їх мови описують конкретні об'єкти чи феномени, які можна відчутися чи виміряти. Мовам соціальних наук належить описова функція, суть понять встановлюється інтерпретативно.

Лінгвісти (насамперед Б. Гавранек) розрізняють у процесах комунікації чотири функціональні стилі залежно від диференційованих соціальних потреб:

- 1) загальний комунікативний стиль (розмовна мова в побуті, в усному мовленні);
- 2) професійний практичний стиль (офіційне спілкування, ділова мова);
- 3) науково-теоретичний стиль (мова науки);
- 4) естетичний стиль (мова літератури, поезія).

Фахові мови в цій класифікації представлені двома видами стилів – професійно-практичним та науково-теоретичним. Визначення фахових мов включає в себе кілька семантичних фрагментів, насамперед:

- а) засіб оптимального розуміння між фахівцями в окремій професійній сфері;
- б) наявність специфічної фахової лексики та окремих норм відбору, застосування та частоти загальноновживаних лексичних і граматичних засобів;
- в) актуалізація у фахових текстах, які, крім прошарку професійної лексики, містять загальнономовні сегменти, отже, фахова мова не може мати статус відокремленого від загальнонаціональної мови суб'єкта;
- г) приналежність до фахових текстів професійного мовлення, у той час як до загальнономовних елементів як частини системи мови належать літературна мова, розмовна мова або діалект.

Виходячи з такого дефінування, лінгвісти нараховують сьогодні близько 300 фахових мов. Їх безоглядне застосування слід обмежувати рамками вузької спеціальності, оскільки їх повне запровадження у сфері суспільного спілкування призводить до т. зв. "комунікативних бар'єрів", викликає непорозуміння й може спекулятивно використовуватися з метою певної зверхності, елітарності. Мабуть, марно близько половини громадян (опитування проводилося в Німеччині) вважають, що юристи ще більше заплутують справу, аніж вона є такою насправді [2: 40-41].

Таким чином, фахові тексти розрізняються на текстовому й термінологічному рівнях. Наочним прикладом у цьому зв'язку може бути зіставлення юридичних, економічних та технічних текстів. В юридичних текстах постає питання: "Чи інституції, реалії у вихідній мові та мові перекладу можна порівнювати і якою мірою (наприклад, міжмовні омоніми на кшталт "Pension" та "пенсія", які мають різні значення, і подібних прикладів юриспруденція знає чимало)?". В економічних текстах спостерігається певне міжнародне "вирівнювання" термінології, що є насамперед результатом впливу американської економіки, хоча й у цій галузі має місце амбіційний спротив окремих поширених мов, які намагаються запроваджувати власні термінологічні одиниці (наприклад, замість англійського "реконверсія" в німецькій мові вживається "Umstellung"). Зовсім інша ситуація з технічними текстами. Тут на чільному місці проступає вимога міжнародної стандартизації принаймні в рамках однієї терміносистеми. Ці та подібні особливості фахових текстів повинні неодмінно враховуватися в перекладацькій діяльності й особливо в прикладних аспектах термінознавства, термінографії, стандартизації професійної лексики.

Значення науково-технічного перекладу невпинно зростає навіть з огляду на економічні вигоди. У літературі часто наводиться як приклад опублікована доповідь Радянської Академії Наук про застосування алгебри для обчислення електронних реле та певних електричних кіл. Ця праця (за твердженням фахівців як чи не найвагоміше досягнення в цій галузі з 1938 року) через брак фахових перекладачів була перекладена тільки в 1955 році з російської англійською мовою. За підрахунками американських вчених вчасний переклад у 1950 році зекономив би на витрати на їх дослідження близько 40 мільйонів доларів.

Мовознавці переконані в тому, що переклад фахових текстів так само трудомісткий, як і літературний переклад. До того ж поверхнева уява про те, що в процесі науково-технічного перекладу досить лише субституції (заміни) професійної термінології із застосуванням граматичного мінімуму є цілком хибною.

Переклад – це точне відтворення оригінального терміна засобами іншої мови за умови збереження змісту й стилю. Така єдність відтворюється на іншій мовній основі. І вже через це перетворюється на нову єдність, властиву мові перекладу. Для повної передачі поняття оригіналу слід не лише знаходити в мові перекладу адекватні терміни та відповідні лексичні одиниці, але й відбирати необхідні граматичні форми й стилістичні чинники.

З іншого боку, слід погодитися з думкою про те, що в процесі літературного перекладу творча діяльність проступає значно дієвіше, ніж при перекладі з фахової мови. Вся річ у тім, що на передньому плані в літературному перекладі перебувають особливості витвору мистецтва, єдність образного мислення та мистецького мовлення у вихідній мові, в той час як фаховий переклад має на меті точну передачу інформації. Але й тут не обійтися без специфічних труднощів. Ось класичний приклад: німецькому слову "Technik" співставлені аж три значення в англійській мові: 1) technology (прикладна наука); 2) engineering (техніка фахової галузі); 3) technique (окремих метод). Зауважимо, що подібна диференціація поступово переходить і до української мови.

Як доводить практика, фахівець зі знанням мов, наприклад, український фізик з глибокими знаннями німецької мови, спроможний зробити більш професійний переклад, аніж германіст без додаткових знань з фізики. Проте такий ідеальний випадок (отримання подвійної освіти), як правило, рідкісний і тому з практичних і економічних міркувань на перший план виступає знання іноземної мови.

У залежності від цілеспрямованості перекладу розрізняють його три аспекти:

- 1) науковий напрямок, пов'язаний із теорією перекладу, підвищенням якості перекладу й кваліфікації перекладача;
- 2) прагматичний напрямок, орієнтований на вдосконалення практичної інформаційної діяльності й перекладацького сервісу;
- 3) кібернетичний аспект, направлений на розробку систем машинного перекладу, створення профільних словників із використанням ЕВМ тощо. Якщо говорити лише про термінологічний аспект науково-технічного перекладу, то з цієї точки зору найважливішим є науковий напрям.

Головні труднощі перекладу пов'язані не з перекладом окремих термінів, зафіксованих у термінологічному словнику, а з передачею правильного змісту кожної фрази, якому не завжди відповідає дослівний переклад. Для цього необхідно деяке знання предмета, про який іде мова. Варто погодитися з тим, що умовою правильного перекладу, тобто вибору потрібного слова з числа тих, які слугують передачею терміну оригіналу в різних його значеннях, є правильне розуміння того, про що в контексті йдеться, тобто знання явищ дійсності та їх назв. Перекладачу-неспеціалісту може допомогти його філологічна освіта, знання асоціативних зв'язків термінологічних морфем, афіксальні особливості термінів. У будь-якому випадку через різке збільшення попиту на переклад його якість вимагає особливої професійності цього виду діяльності.

Працівники в області інформації підраховували, що на пошук інформації витрачається 20% робочого часу, в тому числі затрати часу на виявлення значення того чи іншого терміну, оскільки пошук потрібного терміну в середньому складає 15 хв. в день. Вважаємо, що не буде помилковим твердження про те, що кількість часу, затраченого на виявлення значення терміну була б дещо меншою, якщо б сама форма цього терміну підказувала споживачу його лексичне значення, незалежно від професійного рівня працівника. Звідси впливають принаймні два висновки:

- 1) перекладач повинен хоча б деякою мірою орієнтуватися в тематиці текстів, які перекладаються, що набувається також із досвідом його роботи;
- 2) в тексті перекладу потрібно уникати хибно орієнтуючих термінів, якщо в певній термосистемі є їх синоніми з більш вмотивованою внутрішньою формою.

Специфіка науково-технічного перекладу зводиться до специфіки передачі мовних та стилістичних особливостей, які притаманні тим чи іншим жанрам науково-технічної літератури. Більшість лінгвістів характеризують цей вид перекладу як особливий вид діяльності, який визначається в першу чергу своїми функціональними, а не стилістичними чи жанровими особливостями. Більше того, крім професійних функцій, цільових установок існують два абсолютно різні види перекладу усний і письмовий, кожний із яких може бути поділений на підтипи (до прикладу, усний переклад буває синхронним чи перекладом із листа). У цьому відношенні лінгвісти розрізняють такі види робіт:

- 1) письмовий переклад науково-технічної літератури й документів з іноземних мов українською;
- 2) письмовий переклад науково-технічної літератури й документів з української мови основними західноєвропейськими мовами;
- 3) усні переклади з "листа" для спеціалістів;
- 4) усний переклад на переговорах, в роботі комісій, у наукових залах;
- 5) усний переклад на конференціях, семінарах, симпозіумах.

Якість та обсяг перекладу можуть залежати від запиту споживачів, серед яких виділяють інженерно-конструкторський персонал, наукових співробітників, керівників підприємств, експертів, інформаційних працівників. У залежності від їхніх вимог переклад може бути детальним, адекватним, з особливим натиском на термінологічні одиниці, чи фрагментарним, неповним, із точним перекладом лише найбільш важливих для споживача місць. При цьому повний переклад у цілому відповідає текстові оригіналу, а адекватний науково-технічний переклад повинен точно передавати зміст оригіналу, мати загальноприйнятую в мові перекладу термінологію та відповідати нормам науково-технічної літератури, з якої здійснюється переклад.

Наведемо кілька традиційних рекомендацій перекладу, які стосуються термінологічних аспектів перекладу:

- 1) в перекладі повинні використовуватися терміни, затверджені відповідними державними стандартами;
- 2) перекладач повинен враховувати, до якої області науки й техніки відноситься термін, що перекладається, особливо іноземний;
- 3) якщо в тексті оригіналу трапляється термін, не зафіксований у науково-технічних словниках, то перекладач має сам підібрати перекладний еквівалент, використовуючи довідкову літературу, або ж проконсультуватися у спеціаліста; в крайньому випадку термін можна перекласти описовим шляхом;
- 4) у тексті перекладу потрібно уникати синонімічного використання термінологічних одиниць; всі терміни, символи, скорочення мають бути уніфіковані;
- 5) якщо в тексті оригіналу знайдена смислова помилка, пов'язана з написанням терміну, перекладач зобов'язаний дати відповідний до оригіналу переклад, а в зносці вказати на помилку й навести правильний варіант;
- 6) чужі для мови перекладу терміни повинні залишатися в перекладі й записуватися в дужках;
- 7) назви латиною не перекладаються й залишаються в первісному вигляді;
- 8) не допускається довільне скорочення термінів;
- 9) номенклатури залишаються в оригіналі;
- 10) одиниці фізичних величин, спеціальні знаки мають відповідати технічним стандартам.

Особливої уваги при перекладі заслуговують питання термінологічної орфографії. Не варто забувати, що більшість термінів на сьогодні зберігають двоякий вид написання (наприклад "авто" й "ауто", "нейрон" й "невро"). Перекладачу слід враховувати ступінь використовуваності того чи іншого варіанту в конкретній терміносфері на даному етапі, що повинно бути зафіксовано найновішими словниками.

Іноземні прізвища, географічні назви, назви фірм, закладів, організацій не перекладаються, а трансліюються відповідно до норм мови-рецепієнта. Роботу перекладача в цьому напрямку полегшує той факт, що термінологічна орфографія більше піддається процесові кодифікації, краще нормалізована, аніж орфографія загальнонавчальної мови, і тому засвоюється легше й на довший період.

Говорячи про переклади термінів, не слід забувати, що різні види перекладу потребують неоднакового підходу до передачі семантики термінологічної одиниці. Варто враховувати відоме ділення одиниць науково-технічного тексту на вузькоспеціальну лексику, периферійну термінологію, загальнонаукову термінологію й загальнонавчальні слова. Будь-який вид науково-технічного перекладу потребує правильної передачі термінів, пов'язаних з основним предметом викладання; вторинні (периферійні) терміни, які є вагомими в суміжних галузях, повинні перекладатися максимально точно для адекватних перекладів; для ознайомлювальних перекладів, де пред'явлена вимога передачі головних ідей оригіналу, точна передача периферійної термінології є факультативною.

Наведені в статті труднощі та особливості фахових мов свідчать про особливу відповідальність, необхідність компетенції лінгвістів і перекладачів у цій, безумовно, важливій царині реалізації людського інтелекту. Дороговказом тут мають стати досягнення вітчизняних мовознавців з лінгвістики фахових мов, яка робить перші кроки в науці України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. – Berlin: Akademie-Verlag, 1987. – 308 S.
2. Fluck Hans R. Fachsprachen. – Tübingen; Basel: Francke, 1996. – S. 40-41.

Матеріал надійшов до редакції 24.04.2007 р.

Кияк Т.Р. Функції и перевод терминов в профессиональных текстах.

В статье проанализированы проблемы перевода терминов в профессиональных текстах. Описаны особенности лексики профессионального текста, подана её классификация. Выделены закономерности построения профессиональных текстов, проанализированы и классифицированы профессиональные языки. Поданы основные рекомендации относительно терминологических аспектов перевода.

Kyyak T.R. The functions and translation of terms in professional languages.

The article focuses on the problems of terms translation in professional languages. The peculiarities of the lexical units of a professional text and their classification are described. The regularities of the structure of professional texts are given and the languages for special purposes are analyzed and classified. Some general recommendations are given regarding the terminological aspects of translation.